

В.Т. 12

КАБИНЕТЪТ Т. ИВАНЧОВ — В. РАДОСЛАВОВ И ФИРМИЛИАНОВИЯТ ВЪПРОС

Милко Палангурски

В резултат от поредното избухване на източната криза през 1897 г. за протосингел на патриаршеската митрополитска катедра в Скопие е назначен сръбският архимандрит Фирмилиан. Така възниква един от най-спорните въпроси между България и Сърбия на прехода между двете столетия. Бившият възпитател на крал Александър и ректор на белградската семинария бързо се превръща в знаме на сръбската пропаганда на юг от Шар планина. Окончателното утвърждаване на Фирмилиан за титулярен владика става първостепенна задача на сръбската дипломация, необходима прелюдия към тъй търсеното от Белград разделение на Македония на сфери на влияние. За България — по сполучливото сравнение на Н. Генадиев — недопускането на Фирмилиан в Скопие означава “да се брани Плевен на Македония” от попълзновенията на чуждите пропаганди и да се предотврати разпокъсването на българската духовна цялост. Това сравнение не е плод на случайно хрумване. Владеенето на “вратата на Македония” концентрира много скоро интересите на всички балкански страни и Великите сили и превръща Фирмилиановия въпрос в дълга, петгодишна борба за надмощие и преразпределение на сферите на влияние в района. До лятото на 1902 г. заинтересованите страни по един или друг повод повдигат въпроса, като първият сериозен натиск срещу България се осъществява през периода 1899 — 1900 г. Целта на тази разработка е да се очертаят основните моменти в дипломатическата борба за скопската митрополитска катедра по време на управлението на правителството Т. Иванчов — В. Радославов, първото българско правителство, което е подложено на системен и продължителен натиск от страна на Русия, Сърбия, Турция, Черна гора и отчасти на Гърция за отстъпление по Фирмилиановия въпрос.

***

През септември 1899 г. правителството на Д. Греков е дестабилизирано в следствие от радославистките амбиции за пълна и неоспорима доминация на либералите в изпълнителната власт. Конфликтът е разрешен с оставката на министър-председателя. На 1 октомври 1899 г. министърът на просвещението Т. Иванчов поема председателството на кабинета, а лидерът на управляващото мнозинство д-р В. Радославов още веднъж се съгласява като

компенсация заради отхвърлянето му като лидер на правителството да поеме вътрешното министерство. Проточилата се повече от месец криза веднага се отразява на външнополитическото състояние на страната.

Вътрешната нестабилност и финансовият колапс на страната са достатъчен мотив за белградската дипломация да започне офанзива по Фирмилиановия въпрос в Петербург и Цариград. Разчетът на сръбското правителство се крепи на невъзможността на българското правителство да реагира адекватно и бързо поради вътрешните трудности. Но ударът идва от друга страна. Гръцката патриаршия най-после дава своето съгласие Фирмилиан да бъде назначен за скопски митрополит, нещо, което Фенер отказва до този момент. Минималната информация, която достига до кабинета в София, макар и от вестникарско естество, кара Т. Иванчов и неговите колеги да оценят въпроса като "много по-опасен" дори от финансовата криза и провала на преговорите за сключване на външен заем¹.

Оценката на правителството е напълно основателна и се споделя от всички отговорни български фактори от двете страни на границата с Турция. Съвсем естествено първо реагира населението на Македония. По знак на Екзархията протестни телеграми и изложения до Високата порта и местните власти изпращат гражданите на Тетово, Кочани, Кратово, Кукуш, Гевгели, Струмица, Солун, Енидже Вардар. Жителите на Скопие също протестират най-енергично, като заявяват пред Високата порта и вилаетските власти, че повече няма да подбират "средствата за защита на своята вяра и народност". Опирайки се на тези протести, на 23 октомври 1899 г. екзарх Йосиф подава Такрир до министъра на правосъдието и изповеданията, в който се подчертава, че липсват канонически и етнически причини за интронизацията на Фирмилиан. След като прави преглед на действията на сръбската пропаганда в северните части на Македония, екзархът дебело подчертава в своето изложение: "Да се постави в Скопие сръбски митрополит, макар под маската на гръцки митрополит, ще бъде прочее едно насилване на законно припознати и формално прокламирани правдини на българската народност". С основание той предупреждава, че това крие опасност от увеличаване на сблъсъците между българското население и сърбоманската общност, което в крайна сметка окончателно ще "компрометираща тишината" в македонските вилаети с непридвидими последствия за империята.

От аудиенциите си при великия везир и министъра на правосъдието и изповеданията екзарх Йосиф разбира, че решението за издаване на берат е "безвъзвратно", тъй като архимандрит Фирмилиан е приел турско поданство. Дават му обаче да разбере, че ключът на проблема е в ръцете на султана, който е дал нареждане за изготвяне на нужния берат в отговор на молба от крал Александър. По тази причина екзархът визира и султанската канцелария

за своята позиция, като си позволява да държи доста остър тон на султанския секретар Таксин бей.

Екзарх Йосиф се опитва да направи и анализ на създалата се ситуация и стига до извода, че между Сърбия и Турция има тайно споразумение и че Виена и Петербург стоят в основата на сръбската културна и църковна инвазия в Македония. "Грешката на княза е, заключава екзархът, дето няма поддръжката на Русия и дето с поддръжането на македонските комитети дразни султана и го накара да вземе всички мерки против настоящите и бъдещите планове на Княжеството върху Македония"².

Екзархът има право, особено що се отнася до позицията на Високата порта. Именно тя пуска информацията във вестниците, че след като номинално водещият се за титулярен митрополит Амвросий е назначен за Пелагонийски митрополит, трябва да последва и ръкополагането на Фирмилиан. Високата порта е разтревожена от засилващата се дейност на македонските комитети от двете страни на границата. С изостряне на отношенията между Цариград и София турското правителство иска да покаже на Княжеството, че все още има сили и средства за антибългарски действия в Македония, като използва сръбската пропаганда.

Но в своя анализ екзарх Йосиф пренебрегва мястото и ролята на руската позиция, която до голяма степен формира и поведението на Турция. Още от началото на годината султан Абдул Хамид дава тържествено обещание пред руското посолство, че при благоприятни условия ще издаде берат за назначаването на архимандрит Фирмилиан. Традиционното русофилство и някои илюзии на българския духовен водач все още оказват голямо влияние върху оценките му за ролята на руската дипломатия.

За разлика от екзарх Йосиф министър-председателят Т. Иванчов е напълно наясно както с мотивите на действията на Турция, така и с ролята на Петербург. Затова той се опитва да действа и в двете столици, но се предпочита интервенирането в Цариград, тъй като нишките на проблема са в ръцете на султана. В средата на октомври на българския дипломатически агент Ив. Ст. Гешов се нарежда да заяви на меродавните фактори в турската столица, че "българското правителство сваля от себе си всяка отговорност за безредиците, които неминуемо ще произлязат и които лесно могат да бъдат избягнати чрез съхраняване на настоящото положение или чрез назначаване от патриарха на гръцки, а не сръбски митрополит". На 26 октомври Ив. Гешов още веднъж повтаря пред Високата порта позицията на българското правителство, но същевременно смекчава тона, като се опитва да убеди своите събеседници, че ръкополагането трябва да се отложи поне докато бъде закрыта сесията на заседаващото в София Десето Обикновено народно събрание и по този начин се избегне нагнетяването на общественото мнение в Княжеството. Макар руският посланик в Цариград

Ив. Зиновиев да убеждава българския дипломатически агент, че повече от пет месеца той не е повдигал въпроса, българското правителство побързва да сезира и Петербург за предстоящата криза, като се надява, че Русия ще предпочете запазването на спокойствието вместо ескалацията на напрежението. Още повече че в този момент в Княжеството приключва визитата на полк. Епанчин, която разкрива доста добри перспективи за българо-руско военно и политическо сътрудничество³.

Първоначално Т. Иванчов уверява руския представител в София Ю. Бахметиев, че поради голямото "безпокойство" той има за цел единствено "да се съхрани в тази част на Македония от всички желязото спокойствие, което несъмнено ще бъде нарушено от присъствието на този йерарх и което ще послужи за нови разпри между сърби и българи"⁴. Едва на 30 октомври Т. Иванчов разкрива съдържанието и тона на българския протест в турската столица. Категоричното изявление на Ив. Гешов в Цариград внася смут в най-висшите ешелони на руската дипломация. Налага се лично император Николай II да реагира. На 11 ноември върху донесението от София той написва: "Аз в никакъв случай няма да приема това, че българското правителство сменя от себе си отговорността за безредиците, които могат да избухнат"⁵. Прекалено дългата за манталитета и традицията на император Николай II резолюция ясно показва силното впечатление, което му прави българската декларация, и неговото раздразнение.

Десетината дни, през които император Николай II и руската дипломация формират окончателната си позиция, са използвани пълноценно от българска страна. Ив. Гешов и екзарх Йосиф неколкократно се срещат с руския посланик. Ив. Зиновиев обаче прехвърля цялата отговорност върху турското правителство и политиката на Княжеството, което не ограничило размаха на революционната организация и по този начин само развързало ръцете на Високата порта за антибългарско поведение по Фирмилиановия въпрос. Няколко пъти Ив. Зиновиев повтаря, че няма нищо общо с повдигането на въпроса, но отказва да повлияе за отлагане на интронизацията поради "деликатността" на положението си, тъй като и сърбите били славянски народ.

Посланикът прибегва до явна лъжа. На 31 октомври, разтревожено от българската позиция, руското външно министерство сондира Ив. Зиновиев — дали не смята за необходимо "да дадете на Портата да разбере, че за успокояване на положението би могло да не се избързва с утвърждаването на Фирмилиан". Ив. Зиновиев обаче категорично отказва и уверява Петербург, че предвид "неотдавнашното наше настояване за неговото назначение, то ще е крайно неудобно да предприемаме каквато и да е крачка в обратна посока". Съобразно с тази позиция руският представител в София е инструктиран да заяви на Т. Иванчов, че прекалено често се опира на

заплахата от дейността на революционните комитети и че Русия остава на своята позиция относно нуждата от интронизацията на архимандрит Фирмилиан⁶.

Усещайки, че шансовете в Петербург са минимални, князът и правителството много внимателно подготвят директна намеса пред султана. На 28 октомври официозът в „Народни права“ за пръв път съобщава за енергичните протести на екзарх Йосиф и Ив. Ст. Гешов и обобщава: „Вън от факта, че в скопската епархия не се намира нито един сърбин освен неколцина продажници, това назначение се явява противно на султанския ферман от 1870 г., който определя тази епархия за чисто българска. Ний се надяваме, че турските държавници този път ще се проникнат от чувствата на висока справедливост и побързат да отменят назначението на Фирмилиана, което назначение не може освен да бъде обидно за сънародниците ни отвъд Рила”⁷.

Умереният тон на тази по същество правителствена декларация е в пълен синхрон с формираната и осъществявана от по-рано стратегия на кабинета. Още при откриването на I РС на X ОНС, в тронната си реч, княз Фердинанд подчертава добрите отношения с турското правителство. Оставена без пълна информация за процесите, опозицията подлага на остра критика именно този пасаж на словото и отговора му. Най-активни са прогресивнолибералите и отчасти демократическите народни представители. Ал. Людсканов, Ив. Белинов и В. Кънчов мотивират своята позиция главно с Фирмилиановия въпрос. Особено категоричен е лидерът на цанковистите д-р Ст. Данев, който заявява, че по „никакъв начин не мога да гласувам за такъв пасаж, защото той е обиден за нашето честолюбие и достойнство като народ”. Тридесет месеца по-късно ще му припомнят тези думи, но тогава той ще има съвсем друго виждане поради дипломатическата си изолация като ръководител на българското правителство.

Депутатите от мнозинството са значително по-умерени в критиката си на турската политика. Те са инструктирани от своите ръководители, за да се остави по-голямо поле за маневриране на изпълнителната власт. На остриите изказвания на опозицията някогашният герой от Сливница Хр. Попов, тогава виден член на управляващата партия, язвително подхвърля, че въпросът действително е повод за война, и пита дали опозицията е готова за тази тежест и отговорност. Д-р С. Иванчов формулира позицията на мнозинството, според което е необходимо да се постигне „искрено и разумно разбиране на взаимните интереси на Турция и България”. В края на дебатите на 3 ноември министър-председателят Т. Иванчов прави категорична декларация пред парламента: „Сега за сега въпросът се намира още в същото положение, в което се е намирал от 1897 г. насам, освен известния Ви факт, че гръцката патриаршия е дала своето съгласие за избирането на Фирмилиана за скопски титулярен митрополит”.

Министър-председателят си позволява да представи желаното за действителност и блъфира пред народните представители. В същото време неговата декларация има много точен адресат — турското правителство, тъй като с нея се очертава и максималното българско искане по въпроса — запазване на положението, създадено през 1897 г. Малкият политически блъф обаче е подплатен със сериозни изгледи за успех. Докато в парламента се дискутира отговорът на тронното слово и отношенията с Турция, за Цариград заминава министърът на търговията и замеделието Гр. Начович, снабден с писмо от княз Фердинанд до султана. Старият радетел за българо-турско разбирателство е приет на най-високо равнище и успява да убеди султан Абдул-Хамид и Високата порта, че е необходимо да се спре издаването на берата⁸.

Обещанието на султана обаче не се възприема като напълно сигурно, поради което екзарх Йосиф продължава да атакува турските управляващи кръгове и посланиците на Великите сили. Но единственият за него лъч на надежда неочаквано идва от Атина, която също се обявява против ръкополагането. Гръцкото правителство влиза в противоречие с Патриаршията, тъй като се опасява, че по този начин ще загуби още една част от гръцкото духовно и политическо присъствие в Македония. Недоволни от решението на Фенер се оказват редица гръцки общини в Македония и известен брой владици, които отказват да участвуват в ръкополагането на Фирмилиан⁹.

Същевременно екзарх Йосиф не пропуска случай да подтиква кабинета в София за по-активна линия на поведение. На 17 декември той се обръща към Св. Синод в София с молба да направи постъпки пред правителството за продължаване на съпротивата пред Високата порта. Според българския духовен водач в края на годината опасността идва от страна на австро-унгарската дипломация, затова той препоръчва на българските управляващи да се обърнат за помощ към Петербург.

Екзарх Йосиф обаче няма сведения за руската позиция и за натиск върху кабинета в София. Правителството не само че няма възможност да бъде активно пред руската дипломация, но е принудено да премине в отбрана. След като императорът прехвърля цялата отговорност върху българската страна, Т. Иванчов е принуден да се оправдава, че със своята категорична позиция той не е имал нищо друго предвид освен да предупреди, че “неговото правителство може да няма сили, въпреки всички старания, да прекрати проявите на неудоволствие в Македония, където то съвсем не се ползва с приписваното му влияние”¹⁰.

Въпреки оправдателния тон на българския министър-председател, в края на годината руската дипломация е принудена да направи равносметка

за резултатите от своята офанзива. Силното недоволство в София, упоритата съпротива на Екзархията, променената турска позиция вследствие мисията на министър Гр. Начович и нескритото недоволство на Атина са достатъчен повод руската дипломация да се откаже от по-активни действия. Изправени пред възможността за конфликт както с Патриаршията, която не пренебрегва нито един съвет на Атина, така и с Екзархията, готова на отчаяна съпротива дори без подкрепата на правителството в София, руските отговорни фактори решават да замразят проблема. На 29 декември Ив. Зиновиев е инструктиран “да не прави каквито и да е постъпки за осъществяването на сръбското искане за посвещаване на архимандрит Фирмилиан за скопски митрополит”, като същевременно се създадат условия той да продължи своята дейност на базата на фактическото положение, създадено през 1897 г. Руският посланик веднага уведомява българските и сръбските представители в Цариград, че възприема линията на “строг неутралитет”, но не забравя да напомни на руския външен министър, че той ще е валиден само до “създаването на по-благоприятни времена за утвърждаването на Фирмилиан”¹¹. С идването на новата година и началото на новия век се очертава изглед за спокойна зима, но още преди да отшумят празничните салюти по повод календарната смяна сръбската дипломация започва нова офанзива по въпроса.

На 1 януари 1900 г. на гарата в гр. Ниш крал Александър тържествено приема българския владетел, който се прибира от почивка във Ваймар. Сръбският крал също току-що се е завърнал от официално посещение във Виена и за да успокои руската дипломация, прави всичко възможно да остави у своя гост впечатлението, че срещата трябва да се разглежда “като основание за сближение между двете страни”. С приповдигнат тон Юр. Бахметиев побързва да уведоми руския външен министър за срещата. Четири дни по-късно с подобен тон от Белград руският представител Мансуров уведомява граф Муравъв, че сръбският владетел е посрещнал новия български дипломатически агент като представител на суверенна държава¹². Но блестящите приеми и оказваните тържествени почести са само видимата страна от новия етап на конфронтация и антибългарска офанзива по Фирмилиановия въпрос.

Часове след официалния прием на Хр. Бракалов крал Александър се среща с Мансуров. Основна тема на разговора им е сръбската пропаганда в Македония. Кралят предава на руския дипломат списък на ликвидираните през 1899 г. 13 представители на сърбоманската общност от хора на Вътрешната революционна организация. Сръбският крал се опира на този факт, за да убеди руската дипломация, че позицията на българите в Скопие е слаба, и да принуди Петербург да поеме инициативата за окончателно издаване на берат за архимандрит Фирмилиан. Крал Александър мотивира искането си с обстоятелството, че българите сами са се отделили от право-

славната Патриаршия през 1870 г. и по този начин са загубили възможността да влияят върху нейните вътрешни дела. Схизмата е действителност, но вторият аргумент на краля граничи с лъжата. Според него останалото извън Екзархията “славянско” население в Тракия и Македония е “станало достъпно на родственото сръбско влияние”. Разговорът на краля и повдигането на тази тема не са случайни. След протоколното и официално представяне на Хр. Бракалов той безцеремонно го атакува с настойчиво искане българското правителство да определи сферите си на влияние в Македония. Опитът на българския представител да се измъкне от неловката ситуация с това, че няма инструкции по този кардинален въпрос, се посреща с крайно раздражение. “Предайте на Вашия княз — заявява крал Александър, че аз никога няма да допусна отделна българска пропаганда в Македония”. Министър-председателят Вл. Джорджевич с още по-рязък и ултимативен тон, забравил дипломатическия протокол, казва: “През 1885 г. Сърбия тръгна към България с тридесет и пет хиляди човека, а сега може да навлезе със сто и петдесет хиляди”¹³.

Българското правителство не е изненадано от новите предложения за дележ. През цялата предишна година то отминава с пълно мълчание всички постъпки на Белград. То няма никакви сведения за сръбските постъпки пред Русия и министър-председателят Т. Иванчов трябва да се довери на инстинкта си и убежданието, че в този момент заплахата от въоръжен конфликт няма никаква реална почва и основание. За да предотврати разрастването на конфликта, той заема сравнително умерена, но същевременно твърда позиция по кардиналните проблеми между двете държави.

На 9 януари Т. Иванчов изпраща специална инструкция на Хр. Бракалов, като му нарежда да заяви на крал Александър и министрите му, че Княжеството е готово “да подаде ръка на Кралското правителство за разрешаване на общите за двете държави интереси, с цел да се спомогне за тяхното мирно развитие по пътя на прогреса, цивилизацията и благосъстоянието”. Неангажиращата с абсолютно нищо позиция е придружена от сериозен анализ и инструктаж по всички стоящи между двете държави проблеми. Т. Иванчов определя два основни въпроса, които предопределят невъзможността за активно сътрудничество на предложената от крал Александър база.

Като първостепенен въпрос българският министър-председател изтъква бъдещата съдба на Македония. Той подчертава твърдото нежелание на населението да бъде подлагано на какъвто и да е дележ, като дори се позовава на наличието на силен сепаратизъм в македонските вилаети, който водел до “отрицание даже на съществуването на всякакви племенни или други връзки с другите балкански държави”. Визирайки твърдата позиция на Високата порта и духа на австро-унгарско-руското съглашение от 1897 г., Т. Иванчов предрича, че ако се тръгне към очертаване на сферите на влияние,

това ще доведе само до “раздори и несъгласия, способни да се отразят много вредно на местното население и да разколебаят спокойствието както на България, така и на Сърбия”.

След принципния политически анализ на основния проблем българският министър-председател посочва и втората пречка в отношенията между двете държави — Фирмилиановия въпрос. Макар и да го оценява като “частен проблем” спрямо кардиналния въпрос, Т. Иванчов дебело подчертава, че единственият начин да се предотврати набиращото сила възмущение в Македония е “да се отстрани самата причина, предизвикваща вълненията”. По този начин ще се възстанови съществуващото положение преди 1897 г. На Хр. Бракалов е наредено да обясни на сръбските управляващи кръгове, че Фирмилиановият въпрос е чисто вътрешен за турската държава и че София се намесва само да предупреди Високата порта за опасността за мира на Балканския полуостров при ръкополагането на Фирмилиан. В заключение Т. Иванчов подчертава, че въпросът за скопската митрополитска катедра не струва цялостното влошаване на отношенията между България и Сърбия, но до неговото разрешаване двете страни трябва да се заемат с разплитането на значително “по-леки” проблеми¹⁴.

Спокойната по тон инструкция веднага е предадена на руския дипломатически представител в София, за да може меродавните кръгове в Петербург да се информират за българската позиция и да се потърси отговор на въпроса до каква степен сръбската дипломация има подкрепа на войнствената си позиция. Доколкото е запознат с отношенията между Русия и Сърбия, императорският представител в София успокоява българското правителство, че военна авантюра е невъзможна, тъй като за разлика от 1885 г. сега западната ни съседка няма подкрепата на Австро-Унгария. Ю. Бахметиев оценява българската позиция като поредно доказателство, че правителството на Либералната партия е чуждо на всякакви претенции, “които могат да засегнат властта на султана в Македония и несъгласуваност с желанията и решенията на Великите държави по този въпрос”. Продължавайки своя анализ, той посочва, че България не “може да одобри назначаването на сръбски митрополит в район, където българското население е в мнозинство”, и одобрява опитите му за мирна намеса в Цариград с цел отлагане ръкополагането на Фирмилиан. Ю. Бахметиев е особено обезпокоен от дадените му сведения, че в случая зад ръкополагането стои Виена¹⁵.

В Петербург позицията на Бахметиев обаче се споделя само в своята първа част. Руската дипломация е наясно, че военен конфликт действително е изключен, но в някои среди на Певчий мост започват да възприемат съвсем друга представа относно етническата принадлежност на населението на Призренско и Скопско. Според граф Ламсдорф, пръв помощник на външния министър, населението в тези райони е несъмнено сръбско. Много скоро

това ще стане ръководна позиция в действията на руските представители на полуострова¹⁶.

От своя страна българската дипломация се опитва да извлече дивиденди от скандалния случай. Хр. Бракалов уверява руските представители в Белград, че неговото правителство не отдава на думите, изречени от Вл. Джорджевич, “значение, каквото биха имали от по-сериозен държавен човек”. Чрез Ив. Ст. Гешов и екзархийски представители Т. Иванчов уведомява екзарх Йосиф за предприетите от него стъпки. Софийското правителство оценява високо движението и съпротивата на българите в Скопската епархия, които единствени оказват подкрепа на българските официални представители и по този начин спомагат за осуетяване на спорната интронизация. По този начин църковните дейци получават официално одобрение на своята дейност, макар през януари 1900 г. митингите и протестите намаляват, като произлизат единствено от българските общини в Сяр, Демир Хисар, Петрич и Куманово¹⁷.

На 2 февруари 1900 г. Хр. Бракалов се среща с крал Александър и сръбския министър-председател, на които съобщава българската гледна точка за отлагане на всякакви разговори относно разпределяне на Македония на сфери на влияние. Изправена пред руското недоволство по повод острия тон на своето искане, сръбската дипломация преглъща очаквания отказ, но още месец таи надежда, че назначението на Фирмилиан може да бъде постигнато. Едва в първите дни на март Мансуров докладва в Петербург, че Вл. Джорджевич и Хр. Бракалов са стигнали до окончателно заключение, че “в настоящия момент не съществуват причини за каквото и да е стълкновение”, а Фирмилиановият проблем е признат “за вътрешно турски проблем, за който разговори могат да бъдат водени само с Турция”¹⁸.

В настоящия момент това положение е изгодно за българската дипломация. След като става ясно, че възстановяването на проблема в границите му до 1897 г. е невъзможно, правителството на либералите радослависти се опитва да използва доверието към себе си в Цариград, а министри като Гр. Начович, Д. Тончев и отчасти Т. Иванчов се радват на сериозни симпатии сред турските управляващи кръгове. Още повече че в този момент българската дипломация се опитва да разреши редица висящи въпроси между двете страни и да склочи митническа спогодба, която да отвори вратите на турските пазари за редица български произведения.

Раздвижването в българо-турските отношения дава надежда на кабинета, че е възможно да се постигнат и някои политически отстъпки от страна на Високата порта. България не крие желанието си за свързване на своите железопътни линии в посоката Кюстендил — Куманово, за издаване на нови владишки берати и за отлагане на спорната интронизация. По тази причина, а и за да не се загуби благоприятният ефект от сръбското съгласие Фирмилиан-

новият въпрос да се пренесе в Цариград, в българската офанзива се включва и княз Фердинанд. За тази цел той използва визитата на свой близък роднина в турската столица. По орлеано-бурбонския принц княз Витолд Чарторийски той изпраща лично писмо до Абдул Хамид и великия везир, в което излага своите възгледи относно българо-турските отношения и пожелава да посети столицата на империята.

Според Ив. Зиновиев, който по свои канали се добира до писмото на княза, последният се е опитвал да убеди султана, че прави всичко възможно да укроти дейността на македонските революционери, които "сдържал с неимоверни усилия". По тази причина Абдул Хамид е призван да покаже на България, че добрите отношения между двете страни могат да "отговорят на благото на българския народ". Без да конкретизира поименно кои са желаните епархии, княз Фердинанд пожелава да получи три владишки берата за онези места, "където въпреки значителния превес на българското население последните още нямат свои йерарси"¹⁹. В своето писмо княз Фердинанд не повдига официално Фирмилиановия въпрос, но тъй като в искането не са споменати кои са трите интересувачи България епархии, може да се приеме, че българският владетел се надява при евентуално посещение в Цариград да постигне отлагане на ръкополагането, като отстъпи от искането си за нови берати.

Султанът отчита затрудненото положение на България и чрез великия везир учтиво отказва да приеме княз Фердинанд, под предлог че е прекалено зает в момента. Като компенсация на Ив. Гешов е предадена султанска декларация, че в най-скоро време ще се погрижи "за подобрене положението на привържениците на Екзархията" в степен, която да задоволи изцяло българските претенции. Но докато българският дипломатически агент получава тези уверения, Високата порта се обръща към Петербург и Виена да окажат натиск върху софийското правителство за ограничаване дейността на македонските организации. Турция не се поколебава да посочи либералното министерство за основен подстрекател и дори организатор на комитетското движение. Русия и Австро-Унгария в пълно единомислие успокояват турското правителство, че макар и да няма преки сведения за участието на българското правителство, те ще направят всичко необходимо за недопускането на каквито и да е смутове на Балканите²⁰. Прехвърлянето на Фирмилиановия въпрос на турска почва се оказва в изгода и на Високата порта, която не пропуска случая да окаже натиск върху България, да започне поредното лавиране между Белград и София и да протака разрешаването на редица проблеми съобразно със своите интереси.

Поддържането на постоянно напрежение между България и Сърбия не е само линия на Турция, но и на Австро-Унгария. Целта на Виена е да се предотврати геостратегическото сближаване на Русия с балканските хри-

стиянски държави на базата на евентуална антихабсбургска програма. Виена внимателно следи конфликта за скопската митрополитска катедра, който отличява отговаря на ръководната нишка на австрийската дипломация по отношение на София и Белград. Макар и постоянно да се правят декларации, че Австро-Унгария няма интерес и своя позиция по Фирмилиановия въпрос, барон Каличе не пропуска нито един случай да се информира за процесите, съобразявайки се с “логиката на противопоставянето” между българи и сърби²¹.

В края на март 1900 г. става ясно, че желанието на Сърбия се подкрепя единствено от Русия, докато България, Турция и Австро-Унгария, водени от своите интереси, предпочитат да “замразят” въпроса. Сръбската офанзива отново завършва с неуспех. Белградските дипломати предпочитат да изчакат няколко месеца до поредната възможност за активизиране.

Благоприятната за България конфигурация на силите по Фирмилиановия въпрос се запазва и през следващите няколко месеца. През лятото той дори преминава на заден план поради избухването на българо-румънския конфликт по повод принадлежността на дунавския остров Ешек-Ада. Това принуждава българската дипломация да направи всичко възможно, за да осигури спокойствие в отношенията с Високата порта, още повече че поставените пред кабинета задачи относно отношенията със сюзеренката все още не са получили окончателно решение. Започват преговори за сключване на двустранна митническа спогодба между България и Турция, което ангажира по-голямата част от времето и силите на двете дипломатически ведомства. През юли княз Фердинанд получава официална покана да посети султана, но този път българският монарх отказва. В замяна на това към турската столица се отправят цяла редица министри и депутати. Връх на добрите взаимоотношения е делегацията, водена от министър-председателя Т. Иванчов, придружен от вътрешния и от военния министър и над 30 официални лица от двореца и парламента. Поводът е четвъртвековният султански юбилей, но целта е да се разчистят останалите между двете страни проблеми.

По време на разговорите в турската столица наред с другите въпроси се повдига и Фирмилиановият. Как протичат разговорите, е много трудно да се установи, но от по-късни достоверни сведения става ясно, че султан Абдул Хамид дава своето твърдо обещание да издаде берат за митрополитската катедра в Скопие само след като получи изричното съгласие на българското правителство²². Договорката между двете страни остава дълбока тайна за Русия и другите заинтересовани страни. Дори екзарх Йосиф не е уведомен за постигнатото споразумение.

Турско-българското сближение кара сръбската дипломация отново да интервенира в руската столица. В Белград се надяват, че след като е

притисната от конфликта с Румъния и открито демонстрира сближението си с Цариград, България ще загуби част от престижа си в Петербург. В началото на август крал Александър заявява на руския посланик в Белград, че неговата страна е готова “да се задоволи само със Скопската и Дебер-Велешката епархии”. Условието за това “ограничаване” е Русия да издействува на тази територия “изключително поприще за сръбската просветна дейност” и отстраняване на българските църковни структури в посочения район. Крал Александър обещава при изпълнение на този план да не действа против българските интереси в останалата част от Македония. Новото в сръбската позиция е добре познатото предложение за точно определяне на сферите за влияние, но по-важното в случая е, че Мансуров започва да пропагандира пред своя външен министър една много опасна за България позиция. “Не може да не се признае скромността на сръбските претенции в настоящия им вид — пише на граф Ламсдорф белградският му посланик, — тъй като в заявлението на крал Александър се съдържа като че ли условен отказ от главната ябълка на раздора в Македония — град Битоля и Охридската епархия, не споменавайки вече за Солун”²³.

Не може да се отрече, че сръбската дипломация много точно налучква онова, което искат да чуят в руската столица. Дейността на ТМОРО и ВМК е трън в очите на Петербург, който се опасява от радикализиране на конфликта, а подялбата на Македония на сфери за влияние между България и Сърбия е ключ за разрешаване на балканските конфликти в руските геостратегически концепции. Но и най-смелите прогнози в сръбската столица не са предвиждали, че руската дипломация ще започне официално да взема желаното за действителност. На 28 декември 1900 г. граф Ламсдорф написва в своя седмичен “Политически обзор”, предназначен за императора, следното: “Нищо удивително няма, че и сърбите при настоящото политическо положение на Кралството възлагат всички свои надежди на покровителството на Русия и в последно време те се обърнаха към нея за помощ в делото за заемането на епископските катедри в Скопие и Призрен от сърби. Ние не можем да отклоним от себе си такова ходатайство, признавайки за напълно основателни излаганите от белградското правителство доводи в своя полза. В двата споменати окръга *населението е сръбско* (курсивът е мой — М. П.) и въдворяването в тях на лица от несръбска националност ще нанесе значителен удар върху положението на крал Александър и избраното от тях направление”²⁴. Други етнографски, исторически, политически и демографски доводи повече не интересуват руската дипломация. Императорът мълчаливо одобрява написаното и дава своето окончателно съгласие за действие на външното министерство на империята.

По същото време в турската столица екзарх Йосиф прави равносметка на постигнатото през изтеклата 1900 г. Наред с другите свои успехи и дела

записва: “Отблъснах ръкополагането на Фирмилиана”²⁵. Дори и той със своята прозорливост и политически опит не предусеща, че големият политически многобой е още в бъдещето.

***

Кабинетът на Т. Иванчов — В. Радославов в продължение на малко повече от година, до момента, в който изпада във вътрешна криза, успява да отстрани една от най-големите опасности за българската национална кауза — официалното ръкополагане на архимандрит Фирмилиан за скопски патриаршески митрополит. Балансирайки между интересите на Великите сили, балканските държави и Турция, кабинетът успява не само да отблъсне първоначалния порив на сръбско-руския натиск, но и да издействува ангажимент от султана, че въпросът не може да бъде разрешен без изричното съгласие на българските отговорни фактори.

Успехът се дължи не само на умелото дипломатическо поведение, но и на сериозната обществена подкрепа от страна на отговорните политически кръгове в страната. Голяма роля играе и Екзархията, която освен като представител на разбуненото население в македонските вилаети се държи и като втори български дипломатически център за оказване на натиск върху Високата порта и представителите на Великите сили. Не трябва да се игнорира и отличният синхрон между отделните държавни институции, нещо толкова рядко срещано в българската история.

БЕЛЕЖКИ

¹ Архив внешней политики России (АВПР), ф. 151, оп. 482, д. 1309, л. 190—190 об. — Преглед на положението в България; **Мартыненко, А. К.** Русско-болгарские отношения в 1894 — 1902 гг. Киев, 1967, с. 273.

² **Български Екзарх Йосиф I.** Дневник. С., 1992, с. 455—457; **Църковен архив**, т. III. С., 1931, с. 285—290.

³ **Български Екзарх...**, с. 457; АВПР, ф. 151, оп. 482, д. 1308, л. 69, Бахметиев, София — Муравъов, 30. X. 1899; Народни права, № 109, 14. X. 1899.

⁴ Пак там, л. 69 об. Бахметиев, София — Муравъов, 30. X. 1899; л. 66, Бахметиев, София—Муравъов, 22. X. 1899.

⁵ Пак там, л. 74, Муравъов, Петербург — Бахметиев, 11. XI. 1899; **Мартыненко, А.** Цит. съч., с. 273. Той определя линията на Русия едва ли не като на “посредник”, която “не се харесвала на българската буржоазия”, без да се опита да вникне в етническата и каноническата страна на въпроса.

⁶ Пак там, л. 70, Ламсдорф, Петербург — Зиновиев, 31. X. 1899; л. 71, Ламсдорф, Петербург — Бахметиев, 30. X. 1899; **Български Екзарх...**, с. 458.

⁷ Народни права, № 115, 28. X. 1899.

⁸ СД Х ОНС, I PC, с. 15, 223, 234, 269—275, 298; **Български Екзарх...**, с. 459.

⁹ България, № 98, 16.XI.1899.

¹⁰ **Църковен** архив, с. 290—291; АВПР, ф. 151, оп. 482, д. 1308, л. 75, Бахметиев, София — Ламсдорф, 13/25.XI.1899.

¹¹ Пак там, д. 76, Бахметиев, София — Ламсдорф, 15.XI.1899; д. 1309, л. 191, Ламсдорф, Петербург — Зиновиев, 29.XII.1899.

¹² Пак там, д. 1311, л. 1—2, Бахметиев, София — Муравъв, 4.I.1900; л. 3—5, Мансуров, Белград — Муравъв, 4.I.1900; **Топалов, Вл.** Външната политика на България по време на Радослависткия режим. — Истор. преглед, 1984, № 2, с. 49.

¹³ Църковен архив, л. 6—7, 8—9, Мансуров, Белград—Муравъв, 4.I.1900; д. 1310, л. 3—4, Бахметиев, София — Муравъв, 9.I.1900.

¹⁴ Пак там, д. 1310, л. 7—15, Т. Иванчов, София — Хр. Бракалов, 9.I.1900 (копие).

¹⁵ Пак там, л. 5—6, Бахметиев, София — Муравъв, 9.I.1900.

¹⁶ Государственный архив Российской федерации (ГАРФ), ф. 568, оп. 1., д. 55, л. 37.

¹⁷ АВПР, ф. 151, оп. 482, д. 1311, л. 13—18; **Български Екзарх...**, с. 466; **Църковен** архив..., с. 287.

¹⁸ Пак там, д. 1311, л. 34—35, Мансуров, Белград — Муравъв, 1.II.1900; л. 37, Мансуров, Белград — Муравъв, 2.II.1900; л. 63—64, Мансуров, Белград—Муравъв, 2.III.1900.

¹⁹ Пак там, л. 45—45 об. Зиновиев, Пера — Муравъв, 18.II.1900; **Топалов, Вл.** Цит. съч., с. 46.

²⁰ Пак там, д. 1311, с. 56—58. Зиновиев, Пера — Муравъв, 3.III.1900.

²¹ **Лалков, М.** България в балканската политика на Австро-Унгария 1878 — 1903. С., 1993, с. 507; **Български Екзарх...**, с. 467.

²² **Топалов, Вл.** Цит. съч. с. 45—48; АВПР, ф. 151, оп. 482, д. 1310, л. 281—282 об, Бахметиев, София—Ламсдорф, 19.VI.1900; л. 328 — 328об, Бахметиев, София—Ламсдорф, 30.VIII.1900; **Тошев, А.** Балканските войни. т. 1, с. 121; **Карайовов, Т.** Европа и българската черковна независимост, Отец Паисий, VIII, 1935, кн. 7, л. 316.

²³ АВПР, ф. 151, оп. 482, д. 1311, Мансуров, Белград — Ламсдорф, 1.VIII, 1900.

²⁴ ГАРФ, ф. 568, оп. 1, д. 55, л. 37 — Политическо обозрение Ламсдорфа, 28.XII.1900.

²⁵ **Български Екзарх...**, с. 481.